

УДК 811.161.2'33'243'367.626

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Зоряна Мацюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001, Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55
ел. пошта: sora.km@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-5399-004>*

У курсі практичної граматики української мови як іноземної займенник займає особливе місце з огляду на специфіку значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції та стилістичні властивості. Заміщувально-вказівна функція робить займенник багатоаспектним, неоднотипним і надзвичайно складним для засвоєння в аудиторії чужоземців.

В українській лінгводидактиці бракує праць, які пов'язані з описом лексико-семантичних особливостей, стилістичних властивостей та граматичних ознак займенників. Для розв'язання завдань практичного навчання граматики української мови як іноземної потрібен багатоплановий аналіз займенників, який має одночасно враховувати їхні особливості на різних рівнях – морфологічному, синтаксичному, лексичному, стилістичному. Важливим у вивченні займенників української мови є також їхня сполучуваність, можливості переходу в інші частини мови та функціонування в сталих мовних зворотах.

Займенники в практичному курсі української мови як іноземної виділяють за функціональною ознакою – здатністю вживатися замість іменника, прикметника або числівника. Об'єднані в межах окремої самостійної повнозначної частини займенники є словами-замінниками із особливою анафоричною функцією, яка робить їх універсальним засобом текстотворення.

Для іноземного слухача надзвичайно важливо засвоїти особливості семантики і функцій займенників різних розрядів – особових, зворотного, присвійних, означальних, вказівних, питальних, відносних, заперечних, неозначених.

Проникнення в семантичну структуру займенників різних лексико-граматичних розрядів, виявлення особливостей граматичних ознак та сполучуваності дає змогу виявити найважливіші для вивчення в іншомовній аудиторії властивості займенників української мови, укласти систему вправ для вироблення умінь та навичок правильного їх використання в мовленні.

Ключові слова: займенник, лінгводидактичні особливості вивчення, українська мова як іноземна, розряди займенників, вправа, стійкі вислови.

DOI:

Постановка проблеми. У курсі практичної граматики української мови як іноземної займенник займає особливе місце з огляду на специфіку значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції та стилістичні властивості. Заміщувально-вказівна функція, яку називають ще *анафоричною*, робить займенник багатоаспектним, неоднотипним і надзвичайно складним для засвоєння в аудиторії чужоземців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про роль граматики у навчанні української мови як іноземної наголошує багато сучасних дослідників [3; 4; 5; 8]. Автори переконані, що граматика в курсі української мови як іноземної є «тією необхідною базою, без якої повноцінне використання мови як засобу спілкування неможливе» [4 : 160]. У коло методичних проблем потрапляє велика кількість граматичних явищ і форм, вивчення яких потребує заглиблення в специфіку семантики, словозміни в системі української мови та в порівнянні з іншими слов'янськими мовами [2] за умови різних форм навчання, зокрема з використанням комп'ютерних технологій [1].

Виокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Функціональна своєрідність займенників робить їх важливим об'єктом лінгводидактичних досліджень, результати яких можна використати в практичному курсі української мови як іноземної. В українській лінгводидактиці бракує праць, які пов'язані з описом лексико-семантичних особливостей, стилістичних властивостей та граматичних ознак займенників. Для розв'язання завдань практичного навчання граматики української мови як іноземної аналіз специфічних ознак займенників має носити багатоплановий характер, тобто одночасно треба враховувати їхні особливості на різних рівнях – морфологічному, синтаксичному, лексичному, стилістичному. Важливим у вивченні займенників української мови є також їхня сполучуваність з іншими словами, можливості переходу в інші частини мови та функціонування в сталих мовних зворотах.

Мета статті – розглянути специфіку семантики, морфологічних ознак, синтаксичних функцій та стилістичних властивостей займенників різних розрядів з огляду на потреби їх вивчення в курсі української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Займенник – самостійна частина мови, яку в практичному курсі української мови як іноземної виділяють за функціональною ознакою – здатністю вживатися замість іменника, прикметника або числівника. Об'єднані в межах цього лексико-граматичного розряду одиниці виконують вказівну функцію, тобто займенники є словами-замінниками із особливою заміщувально-вказівною функцією, яка робить їх універсальними засобами текстотворення.

Для іноземного слухача надзвичайно важливо засвоїти особливості семантики, відмінювання і функцій займенників різних розрядів – особових, зворотного, присвійних, означальних, вказівних, питальних, відносних, заперечних, неозначених [6].

1. Особові займенники виражають відношення дії до суб'єкта з погляду мовця: займенники 1-ої особи вказують на мовця (*я*) або групу осіб, серед яких є мовець (*ми*); займенники 2-ої особи на співрозмовника чи співрозмовників (*ти, ви*) або групу осіб, до складу якої входить той, хто слухає (*ви = ти + він, вона, воно, вони*); займенники 3-ої особи вказують на особу (осіб) чи предмет (предмети), які не беруть участі у розмові (*він, вона, воно, вони*).

Особові займенники, маючи іменниковий тип семантики, виявляють подібні граматичні категорії – рід, число, відмінок.

Рід морфологічно виражають лише особові займенники 3-ої особи однини, залежно від того, іменники якого роду вони заміщають: *Директор у відпустці. Він повернеться через два тижні.* – *Директор Марія Іванівна у відпустці. Вона повернеться через два тижні.* – *Дитя плакало. Воно ще маленьке.*

Займенники 1-ої і 2-ої особи рід виражають синтаксично – родовими формами означуваних слів, зокрема предикативних: *Я сам прийду.* – *Я сама прийду;* *Ти сам прийдеш?* – *Ти сама прийдеш?* *Я (ти) не такий, як всі.* – *Я (ти) не така, як всі.* Особливістю форми роду цих займенників є їхня співвіднесеність з особами чоловічої чи жіночої статі.

Категорія *числа* займенників 1-ої та 2-ої особи формально представлена різними словами *я – ми, ти – ви*, які семантично не співвідносні: займенник *ми* містить у своєму значенні ознаки всіх особових займенників, а також може вживатися в зна-

ченні займенника *я* у поєднанні з формою О.в. інших займенників для вираженні сумісності: *ми з тобою, ми з ним, ми з вами*.

Займенник *ви* може, крім вказівки на групу співрозмовників, містити в своєму значенні семантику 3-ої особи і подібно до займенника *ми* вживатися замість *ти* у таких словосполученнях *ви з ним, ви з нею, ви з ними*.

Категорія числа займенників 3-ої особи представлена лексемами *він, вона, воно – вони*, які формально і семантично співвідносні.

Категорія *відмінка* особових займенників відрізняється від категорії роду іменників насамперед суплетивізмом основ морфологічних форм, що виявляється у протиставленні Н.в. всім іншим, пор.: *я – мене, мені, мене, мною, (в) мені* або *ми – нас, нам, нас, нами. (в) нас; ти – тебе, тобі, тебе, тобою, (в) тобі* або *ви – вас, вам, вас, вами, (на) вас; він, воно – його (в нього), йому, його, ним, (в) ньому (нім); вона – її (в неї), їй, її, нею, (в ній)* або *вони – їх (в них), їм, їх, ними, (в) них*.

Труднощі в іноземного слухача можуть викликати особливості вживання особових займенників – *пряме, переносне, нейтральне*.

Пряме вживання має граматичний характер, проявляється при дієсловах: а) минулого часу або умовного способу, які не мають морфологічних форм вираження особи: *я, ти прийшов (прийшла), сказав би (сказала б)*; б) формах інфінітива: *мені (тобі, йому, їй) треба йти*; в) безособових дієсловах: *мені (тобі, йому, їй) не хочеться, сумно*; а також складеному іменному присудку: *Я (ти) – студент (студентка)*.

Обов'язковість використання займенників у таких контекстах зумовлена формально-граматичними і стилістичними чинниками. У стилістично нейтральній ситуації особову форму дієслова вживають без займенників: *скажу (скажи) декілька слів про себе*, але у випадку протиставлення чи виділення осіб займенники – необхідні структурні елементи фрази: *Я скажу, а ти послухай! Я працюю, а ти дармуєш (він, вона дармує)!* Вживання займенників 3-ої особи обмежується здебільшого замішувальною функцією у суміжних реченнях: *Марко, Поліна – студенти. Вони приїхали з Польщі*. Одночасне вживання іменника і займенника в межах одного речення служить для вираження стилістичних відтінків (урочистості, риторичності): *Прийде вона, твоя весна!* у функції прикладки: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня!* або є свідченням ненормативності мовлення, переважно розмовного: *Студент, він знову не прийшов!*

Переносно вживають особовий займенник *ми* стосовно співрозмовника з метою наблизитися до нього або виразити скромність автора наукового твору: *Як ми себе почуваємо?* (із розмови лікаря із пацієнтом); *У процесі дослідження ми дійшли таких висновків*.

Елемент зневаги вносить займенник *він (вона)*, вжитий для називання співрозмовника: *Я тебе запитую, а він (вона) мовчить!*

Нейтральне вживання характерне для займенників 2-ої особи *ти, ви*, рідше 1-ої особи *ми* у випадках узагальненої вказівки на особу: *Хіба вгадаєш (вгадаєте, вгадаємо) зрання, що з тобою (вами, нами) буде під смеркання?*

Багатство фразеологічних стійких мовних висловів, компонентами яких є особові займенники, іноземному слухачеві варто запропонувати для запам'ятовування, не вдаючись до коментарю щодо особливостей семантики чи морфологічних форм: *не я буду* – вираження рішучого наміру; *як на мене* – вираження власної думки; *теж мені* – вираження іронії, скептичного ставлення; *після нас хоч потоп* – вираження

байдужості до того, що буде в майбутньому; *ось тобі й маєш* – вираження подиву, чогось несподіваного, неприємного; *пропадай ти пропадом* – вираження незадоволення, великого обурення; *грець з тобою* – вираження вимушеної згоди з кимсь; *ити на ви* – виступати війною проти когось; *лихо його знає* – вираження необізнаності, невпевненості в чомусь; *он воно що!* – вираження сильного здивування з якого-небудь приводу або здогаду про щось; *то ж то й воно* – вираження підтвердження або наголошення на очевидності, істинності чого-небудь.

2. Зворотний займенник себе вказує на об'єкта, який тотожний суб'єктові. Він може стосуватися усіх трьох осіб незалежно від їхньої кількості: **Я бачу себе. – Ти бачиш себе. – Він (вона, воно) бачить себе. – Ми бачимо себе. – Ви бачите себе. – Вони бачать себе.** Вживають його переважно відносно осіб, названих іменниками або займенниками, рідко неосіб: **Людина мусить любити ближнього, як себе; Свого горба ніхто не бачить; Витрати не виправдали себе.** Така особливість зворотного займенника української мови відрізняє його від подібного займенника в англійській, французькій, німецькій та інших мовах, в яких його вживають стосовно лише 3-ої особи. Саме на цій відмінності варто сконцентрувати увагу слухачів і через систему спеціальних вправ і завдань виробити навички правильного використання займенника *себе*, наприклад:

Вправа 1. На місці крапок у реченні вставте займенник *себе, мене, тебе*, який відповідає змісту висловлювання.

Зразок: ...не цікавить, де я був вчора. – *Тебе* не цікавить, де я був вчора.

1. ...не цікавить, де я був вчора. 2. Не переживай за ..., я сам за ... подбаю. 3. Ти переживай за ..., а я за ... подбаю сам. 4. За ... ніхто не заступиться, якщо ти цього не захочеш. 5. ... ніхто не образить.

Якщо в реченні названо дві особи, то може виникнути двозначність трактування стосунку займенника *себе* до виконавця дії: **Він не дозволив мені проводити дослід на собі.** Уникнути двозначності можна, якщо перебудувати речення: **Він не дозволив, щоб я проводив дослід на собі.**

Методичного осмислення вимагає займенник *собі*. Крім зворотного значення: **Я собі не прощу**, він може вживатися як частка при дієсловах або інших словах, які функціонують у ролі присудка, для підкреслення того, що дія відбувається вільно, незалежно: **А журавлі летять собі ключами додому.**

Зворотний займенник вказує на об'єкт дії, тому не має Н.в., тобто слід наголосити, що лексикографічно закріпленими є форма Р.в. *себе* як вихідна, а також Д.в. *собі*, яка відзначається специфікою значення і функціонування.

Форми зворотного займенника *себе* можуть бути компонентами стійких словосполучень, які доцільно пропонувати іноземному слухачеві для запам'ятовування: *від себе* – від свого імені; *у себе* – у своїй кімнаті, квартирі, будинку та ін.; *не по собі* – нездужати; ніяковіти; моторошно, страшно кому-небудь; *по собі* – відповідно до своїх смаків, можливостей; *знай собі* – не зважаючи ні на що, ні на кого; *нічого собі* – досить добре, непогано (при дієсловах); такий, як треба, досить добрий, непоганий (при іменниках).

3. Присвійні займенники вживають для вираження належності предмета якійсь особі: 1-й (*мій, наш*), 2-й (*твій, ваш*), 3-й (*його, її, їхній*), будь-якій особі, що є суб'єктом дії, але не назви неістот (*свій*).

Семантика присвійних займенників може викликати значні труднощі в іноземного слухача з огляду на багатство їхнього зв'язку з іменниками різних тематич-

них груп, а також відсутність займенника *свій* у деяких мовах з тотожною семантикою, модифікацією значень присвійних займенників тощо.

Методично доцільно починати вирішення проблеми навчання семантичних особливостей з уточнення змісту присвійних займенників, які вказують на належність предмета певній особі і семантично співвіднесені з особовими займенниками першої та другої особи однини: 1-а ос. (*я*) – *мій, моя, моє, мої*: *Це мій зошит. Це моя книга. Це моє пальто. Це мої книги*; 2-а ос. (*ти*) – *твій, твоя, твоє, твої*: *Це твій зошит. Це твоя книга. Це твоє пальто. Це твої книги*.

Семантику присвійних займенників, співвіднесених з першою та другою особою множини, слід пов'язувати із особливістю значення особових займенників *ми, ви*: 1-а ос. (*ми*: *я + ти; я + він, вона, воно; я + ти, він, вона, воно*) – *наш, наша, наше, наші*: *Це наш вибір. Це наша справа. Це наше завдання. Це наші гроші*; 2-а ос. (*ви*: *ти + ти; ти + він, вона, воно*) – *ваш*: *Це ваш вибір. Це ваша справа. Це ваше завдання. Це ваші гроші*.

Щодо присвійних займенників 3-ої особи однини, то, без сумніву, насамперед варто зосередити увагу на формі, оскільки спеціальних присвійних займенників в українській мові немає, їхню функцію виконує форма Р.в. особових займенників *він, воно – його, вона – її*, яка є незмінною. Встановити семантику таких займенників можливо лише в тексті: *Марко запросив його (її) сестру в гості*, але *Марко запросив його в гості*.

Присвійні займенники, співвіднесені з 3-ою особою множини, мають виразні формальні показники і не викликають труднощів при їх вивченні – *їхній, їхня, їхнє, їхні (їх)*: *Це їхній вибір. Це їхня справа. Це їхнє завдання. Це їхні (їх) гроші*. Відомо, що форму Р.в. *їх* в значенні присвійного займенника в українській мові використовують рідко або загалом не використовують.

Присвійні займенники *свій, своя, своє, свої* є нейтральними щодо диференціації особи, тобто можуть вживатися стосовно кожної з осіб. В актах мовлення можливо уточнити стосунок до суб'єкта дії (особи – 1-ої, 2-ої чи 3-ої однини або множини): *Я виконую свою роботу; Ти виконуєш свою роботу; Він (вона, воно) виконує свою роботу; Ми виконуємо свою роботу; Ви виконуєте свою роботу; Вони виконують свою роботу*.

Розвиток семантичної структури присвійних займенників, наповнення їх відтінками стосунку будь-якого предмета чи істоти до особи (родинних, дружніх стосунків, за місцем проживання, суб'єктно-об'єктних тощо) – це завдання наступних етапів навчання. Відчуті різницю в значенні та закріпити правильне вживання таких займенників у мовленні найкраще в порівнянні з їхньою власне присвійною семантикою в межах одного контексту, наприклад:

Вправа 1. Виділіть присвійні займенники, розкрийте їхні значення.

Десь голос мій шукає моїх друзів,

І хтось чужий кричить мені: ау! (Ліна Костенко).

Стійкі вислови, компонентами яких є присвійні займенники, варто пропонувати для запам'ятовування: *і вашим і нашим* – догоджати одночасно одним та іншим, різним за поглядами особам, сторонам; *наша людина* – близький, схожий, потрібний; *на свій лад* – за власним уподобанням; *свій хліб* – власні заробітки; *не своїм голосом* – сильно, дуже голосно говорити чи кричати тощо.

4. Вказівні займенники позначають ступінь віддаленості предмета від мов-

ця (*цей, той*), вказують на узагальнену ознаку предмета (*такий*) або невизначену кількість предметів (*стільки*).

Вивчаючи займенники *цей (сей), той* в іншомовній аудиторії, необхідно насамперед дати можливість іноземному слухачеві усвідомити специфіку основного значення займенників через наповнення вихідних синтаксичних конструкцій вказівними займенниками відповідної семантики. Для полегшення роботи можна запропонувати використовувати частки *ось / он*, які мають аналогічний тип семантики – *ось цей, он той*.

Усі інші семантичні та стилістичні відтінки вказівних займенників *цей і той* доцільно вивчати впродовж наступних занять, зокрема:

1) для вираження часових відношень між діями використовують займенник *цей*, який вказує на одночасність певної дії з іншою: *Завіса піднімається, і в цей час гасне світло*;

2) для перенесення предмета до минулого, яке в часі віддалене від моменту мовлення, використовують займенник *той*: *У ті дні я часто думав про Львів*;

3) для вказівки на тотожність у сполученні із займенником *самий* або часткою *же (же)*: *Не хочу одягати той самий светр, який одягала вчора; Я почула той же голос*.

Морфологічні ознаки займенників *цей, той* не викликають особливих труднощів, оскільки іноземний слухач вже має бути обізнаний зі специфікою морфологічних форм прикметників, тобто їхньою здатністю змінюватися за родам, числами та відмінками. Однак родова та відмінкова парадигма займенників *цей, той* дещо відрізняються від прикметникової, пор.:

Н.в. *зелен-ий, безлиц-ий* *т-ой, ц-ей*

АЛЕ:

Р.в. *зелен-ого, безлиць-ого* *т-ого, ць-ого*

Граматичні форми ж.р. *та (тая), ця (цяя)* та с.р. *те (тес), це (цес)* співзвучні з відповідними прикметниковими. Особливої уваги вимагає форма О.в. ж.р. *тою (тією)* і *цією*.

Необхідно також відзначити особливі функції займенника *це*. Він може вживатися для вказівки на:

1) узагальнену предметність (часто у поєднанні із займенником *весь*): *Це – мій народ; Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. І може, це і є моя найвища сутність (Л. Костенко); Як це все буденно! Як це звично! Скільки раз це бачила Земля! (В. Симоненко)*;

2) конкретну ситуацію: *Що це таке? – Це дерева шумлять*.

Займенник *це* є омонімом до частки *це*, пор.: *Це треба запам'ятати, але Що це ти виробляси? Чого це ви тут стоїте?* Звичайно, такі випадки омонімії мають стати предметом особливої уваги в практичному курсі граматики української мови як іноземної.

Займенник *такий (отакий)* вказує на ознаку предмета, яка була вже названа: *Ох, сльози палкі – вони душу палили, Сліди полишили огнисті навіки. Чи ж мало нас плаче такими сльозами (Леся Українка)*.

У поєднанні з прикметником вони підсилюють ступінь вияву ознаки, таким чином виділяючи цей предмет з ряду однорідних: *Ви такі розумні!*

Подібно до займенника *це* формою середнього роду *таке* може вказати на що-небудь таке, про що вже йшлося, тобто узагальнити зміст попереднього висловлювання: *Впродовж заняття ви мовчите. Такого не може бути! або*

І тільки люди зморщили чоло:

– *Не може бути, щоб **таке** було* (Л. Костенко).

Не менш важливим є значення займенника *таке* (*такий*) ‘щось особливе, незвичайне’: **Таке скажете! Не *таке* ще побачите! Такого я ще не чув! Що тут *такого*? Такого ще треба пошукати!**

У поєднанні з питальними займенниками вказівний займенник *такий* (*така, таке, такі*) може вказувати на невідомі мовцеві ознаки предмета: *Хто ви **такий** (така)? Що це **таке**?*

Усі ці значення займенника *такий* є комунікативно значущими і мають стати об’єктом вивчення в чужомовній аудиторії вже на початковому етапі навчання з поглибленим аналізом у межах основного етапу.

Займенник *стільки* не має граматичних форм роду і числа. Цим він відрізняється від інших вказівних займенників, але кількісно-вказівні функції споріднюють їх, а саме:

1) вказівка на визначену / невизначену кількість предметів: *Ся місцина коштує тридцять срібняків, – за **стільки** не можна ліпшої землі дістати* (Леся Українка); *За **стільки** часу можна було ліпше підготуватися!* У **стількох** випадках я мав рацію!

2) вираження семантики тотожної кількості предметів (у поєднанні з часткою *ж*): *За словник заплатили 50 гривень. За підручник віддали **стільки ж**.*

Подібно до інших розрядів, вказівні займенники можуть бути компонентами стійких висловів, які вивчають лексично: *не до того* ‘не мати можливості займатися ким-, чим-небудь, приділяти комусь, чомусь увагу’; *ні з того ні з сього* ‘без будь-якої причини; несподівано, раптово’; *ні се ні те* ‘про що-небудь невизрадно, непримітно, яке нічим не виділяється; посередній’; *такий собі* ‘нічим не відрізняється з-поміж інших; звичайний, посередній’; *як на те* ‘ніби навмисно, недоречно; якраз’; *коли вже на те пішло* ‘за таких, цих умов; коли вже так сталося’; *не на такого напав* ‘хто-небудь не такий наївний, нерозумний, як це здається’ тощо.

5. Означальні займенники об’єднані загальною семантикою вказівності на однорідність предметів, виділюваних із множинності елементів: *(у)весь, (у)всяк(ий), кожний, жоден, інший, сам, самий*.

Саме семантика має стати основою для вивчення займенників цього розряду в практичному курсі граматики української мови як іноземної. Попри спільне значення ‘однорідність виділюваних предметів’ обсяг кількості і ступінь однорідності цих предметів може бути різним. Цю специфіку значення варто виразнювати на конкретних прикладах, пор.: *Я вітаю **всіх** студентів. – Я вітаю **кожного** студента. – Я вітаю **всякого** студента. – Це стосується **всіх** і **кожного**.*

Порівнювання займенників допоможе іноземному слухачеві відчути різницю в їхньому значенні: *всі* ‘сукупно, нероздільно’ – *кожний* ‘виділення одного предмета із сукупності’ – *всякий* ‘різноманітна множинність предметів у повному обсязі’.

Компонуючи вправи для вироблення умінь правильно вживати їх у реченні, неодмінно треба дбати про ‘підказки’, тобто слова, які допоможуть конкретизувати семантику займенника, наприклад:

Вправа 1. Вставте замість крапок займенники *весь, кожний, всякий*.

1. ... людина хоче бути щасливою.
2. ... люди щасливі однаково, але ... нещасний по-своєму.
3. ... люд тут вештається.

Важливим є значення займенника *весь* як означення до іменників, що виражають часові поняття: *весь день, всю ніч, все надвечір'я*. Конкретизатором семантики займенника є іменники *секунда, хвилина, година, день, тиждень, рік, століття, тисячоліття*, тому увагу слухача слід насамперед привернути саме до них.

Неможливість сполучення займенника *весь* з деякими із слів часової семантики пов'язане з тривалістю часового відрізка, названого іменником. Розмірковування над змістом іменника сприятиме закріпленню знань про специфіку семантики займенника *весь*.

Займенник (*y*)*все* може називати не лише ознаку предмета, але й функціонувати в реченні самостійно, набуваючи абстрактного значення узагальнених предметів, подій, явищ, істот. Відчути різницю в значенні і навчити іноземного слухача правильно вживати форми цього займенника в мовленні допомагають вправи, наприклад:

Вправа 1. Наповніть, де це можливо, виділені займенники змістом, використовуючи слова (фрази) із речення.

Зразок: *Квіти, сонце, життя – все я люблю. – Все: квіти, сонце, життя.*

1. *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко).*

2. *Буває мить якогось потрясіння:*

побачиши світ, як вперше у житті.

Звичайна хмара, сіра і осіння,

пропише раптом барви золоті.

Стоїш, як стогін, під склепінням казки,

Душа прозріє всесвітом очей.

Кричить гілля. З облич спадають маски.

Зі всього світить суть усіх речей (Л. Костенко).

Спостереження за семантикою займенника *все* дасть змогу провести межу між прислівником *все*, в значенні якого наявні семи:

1) всеохопність дії в часі і просторі – завжди, скрізь, всюди: *Все чогось ходила сумна; Їдеш день-другий, і все степ та степ;*

2) вичерпність дії – досить: *Все, не можу сидіти без діла!*

3) прислівником як незмінною частиною мови співзвучна частка *все*, яка підсилює значення прикметників та прислівників вищого ступеня порівняння, указуючи на поступове збільшення міри вияву ознаки, і відприкметникових дієслів: *Голос стає все слабшим. – Голос чути все слабше. – Голос все слабшає.*

Без сумніву, іноземний слухач потребує допомоги викладача щодо уточнення специфіки значення і вживання займенників *весь, вся, все, всі* та співзвучних з ними слів. Самостійно наповнити змістом форми займенника іноземцеві буде надзвичайно важко.

Займенник *жодний (жоден)* можна вважати своєрідним антонімом до займенника *кожний (кожен)* в значенні 'ні один':

Поетів ніколи не був мільйон.

Не кожен з них був засновником.

Розбійником був Франсуа Війон,

а Гете, Вольфганг, сановником.

Були серед них дипломати, купці,

сангвініки і холерики.

Були різночинці, лорди, ченці,

лунатики і венерики.

Хто коми вживав, хто писав без ком,

Блондином був чи брюнетом.

Героєм, співцем, мудрецем, диваком.

Але жоден поет не був непоетом (Л. Костенко);

Своєрідним синонімом до слова *кожний* (*кожен*) можна вважати займенник *жодний* (*жоден*) у значенні ‘будь-який з ряду однорідних предметів, всякий’: *Плаття було без жодних прикрас; Кожен може помилитися!* Своєрідність виявляється у можливості / неможливості уникнути заперечення, пор.: *Кожен може помилятися* або *Кожен не може помилятися*, але *Жоден не може помилитися!*

Займенник *жодний* (*жоден*) в значенні ‘ніякий’ виконує функцію означення, тобто називає ознаку предмета: *У мене жодних претензій немає до долі – моєї обраниці (Л. Костенко)*. На відміну від попередніх слововживань, у цьому випадку вказувати на сам предмет чи особу він не спроможний.

Помітно відрізняється своєю семантикою означальний займенник *інший*, який вживають для вираження ‘відокремлення, відмежування від подібних йому або раніше названих предметів – і не цей, і не той’: *Інші часи настали! Пошукайте іншу аудиторію, бо ця аудиторія холодна, а та аудиторія мало освітлена* або *Ця аудиторія холодна, а та аудиторія мало освітлена, то пошукайте іншу аудиторію*.

Займенник *інший* функціонує з також з іншими значеннями, виконує інші функції, які варто освоїти іноземному слухачеві:

1) для вираження протиставлення (у поєднанні із вказівним займенником або числівником *один*): *Ці (одні) студенти знають більше, інші студенти знають менше;*

2) для називання зворотного боку чого-небудь (медаль, одяг): *Інший бік медалі; Перевернути светр на інший бік;*

3) для називання протилежного боку: *Зйти з іншого боку хати, з іншого кінця вулиці.*

Важкими для засвоєння в чужомовній аудиторії можуть бути займенники *сам* (*самий*) і *сáмий*, оскільки омонімія форми часто провокує помилки щодо їхньої семантики і відповідно вживання. Крім того, вони відзначаються специфікою синтаксичної залежності від дієслова: *Не підтримуйте Оксани, бо вона сама може ходити!*

Лексема *сам* (*самий*) відзначається багатством значень та семантичних відтінків, однак виявляє тісний зв’язок з предметом, особою, вживаючись для вказівки на предикативну кількісну ознаку особи чи предмета, що виконують дію, існують окремо від інших; *один; одинокий: Андрій сидить за столом сам; Андрій живе в хаті сам.*

У таких випадках доцільно пов’язувати займенник *сам* із суб’єктом дії, носієм стану предикативними кількісно-означальними відношеннями, а саме: *Андрій сидить і Андрій сам.*

Інші значення займенника *сам* (*самий*) містять сему ‘виокремлення’, але в сукупності з іншими семами, зокрема:

1) без будь-яких зусиль, незалежно від будь-яких чинників: *Сльози самі течуть!*

2) значущість особи, предмета: *Сама королева здіймала корону, спускалась додолу з найвищого трону поетовій музи служить (Леся Українка).*

Паралельно з цим значення варто звернути увагу на особливість вживання займенника *сам* (*самий*) в значенні ‘навіть’: *Не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась в Кассандрі (Леся Українка).*

3) поширення дії або стану на визначувану особу чи предмет: *Помовчи, будь ласка, Семене! – Сам помовчи!*

4) більша конкретизація, виділення особи чи предмета: *Він сам з Китаю;*

5) позначення особи, яка виконує щось особисто, не доручаючи нікому; без сторонньої допомоги: *Я йому сама скажу про це! Я сам відвезу тебе на вокзал! Дякую, не допомагайте мені, я впораюсь сама!*

6) утілений, уособлений: *Тістечко – сама смакота!*

7) обмеження (у значенні *тільки, лише*): *Самих слів замало, треба діяти!*

Займенник *сам (самий)* може виконувати функцію підсилювальної частки і вживатися зі словами *тільки, лише, один*: *Ти дбаєш про саму тільки (лише) роботу! Ти сам один не впорасиш!*

Така велика палітра значень займенника в українській мові має бути концентровано розподілена відповідно до ступеня його комунікативної активності та специфіку значення в рідній мові (мові-посереднику) слухача.

Семантико-граматичні ознаки займенника *самий (сама, саме, самі)* можна вивчати у порівнянні з особливостями вживання займенника *сам (самий)* або окремо від нього. Це залежить від вміння слухачів розрізнити лексико-граматичні омоніми та правильно їх використовувати.

З методичної точки зору, видається доцільним насамперед закріпити у свідомості слухача обмежувально-означальну семантику займенника *самий*, зокрема:

1) часову межу дії – виражає у поєднанні з іменниками, що є назвами певного проміжку часу, пору року, час доби тощо і мають при собі прийменники *до, в, від, за, на, під, перед* та інші, які допомагають виразити часові відношення: *До (від) самого ранку не сплю;*

2) просторову межу дії, місцезнаходження – виражає у поєднанні з іменниками, що є назвами місця дії, просторових об'єктів і мають при собі прийменники *до, в, на, над, під, при, біля, край* та інші, які допомагають виразити просторові відношення: *Я під їхав до самого входу в університет; Ми піднялися на самий верх; Автомобіль зупинився біля самої ріки.*

Інші значеннєві відтінки займенника *самий*, які він виражає у поєднанні із вказівними займенниками *той, цей, такий*, можна пропонувати для засвоєння в комплексі, тобто як нерозривне сполучення *той самий, цей самий, такий самий*, зокрема:

1) незмінності: *Андрій залишився таким самим – впевненим, справедливим і наполегливим;*

2) тотожності: *Він поїхав і того ж самого дня повернувся; Не хочу одягати цей самий светр, в якому був учора; Ви сказали те саме, що й Андрій;*

3) одночасності чи послідовності: *Зателефонуйте того самого дня, як приїдете; У ту саму хвилину він обернувся.*

Окремо доцільно вивчати значення „хтось власною особою”, яке виражає займенник *самий* у поєднанні із особовими займенниками: *Ви самі з цього приводу що думаєте?*

Слід застерегти випадки використання займенника *самий* для підсилення вищого (найвищого) ступеня вияву ознаки (*самий розумний, самий найкращий*), названої якісними прикметниками, але вказати на його здатність підкреслити високий ступінь вияву певної властивості, момент найбільшого розвитку, розпал чогось: *Не слід виходити з хати у саму спеку!*

Стійкі вислови, у яких функціонують означальні займенники, можна подати списком або групувати відповідно до значення чи за кожним займенником із цього розряду окремо, наприклад:

на весь голос – дуже голосно; *на весь зріст* – не згинаючись, випроставшись; *все і вся* – без винятку, абсолютно; *іти на все* – не зважати ні на які перешкоди; *всім серцем* – щиро, гаряче любити; цілком, повністю розуміти, співчувати;

кожен раз – завжди, постійно, повсякчас; *ловити кожне слово* – дуже уважно, з цікавістю слухати; *на кожному кроці* – скрізь, усюди; *ловити кожну мить* – раціонально використовувати час і дорожити ним;

на всякий випадок – передбачення можливої події; *всяка всячина* – дуже багато чого-небудь різного, зовсім несхожого; *за всяку ціну* – обов'язково, неодмінно, попри труднощі; *усякими правдами і неправдами* – різними засобами, навіть порушуючи певні норми;

жодним словом не обмовитися – зовсім нічого не говорити; *жодної живої душі* – немає нікого; *жодною мірою (жодним чином)* – ніяк, нізащо, зовсім; *не мати жодного поняття* – зовсім нічого не знати про кого-, що-небудь;

інішим разом – пізніше, не в цей момент; *і таке ініше (і т. ін.)* – не закінчений перелік чого-небудь; *ініша мова* – схвалення чогось; зовсім не те, що було; не так, як було, а краще; *ініший бік медалі* – протилежний вияв чого-небудь; *глянути інішими очима* – інакше сприймати, оцінювати кого-, що-небудь; по-іншому ставитися до когось, чогось; *інішої заспівати* – думати поводитися, говорити за певних обставин не так, як раніше;

говорить сам за себе – не потребує доказів, пояснень; *сам на сам* – один, без нікого, своїми силами, без чий-небудь допомоги, підтримки; *сам не свій* – хто-небудь перебуває в стані душевного потрясіння, дуже схвилюваний чимось; *сам собі пан (господар, хазяїн)* – незалежна, вільна у своїх діях, вчинках людина; *само собою* – мимоволі, підсвідомо; *сама назва* – щось або хто-небудь не відповідає тому, що має бути насправді.

6. Питальні займенники – це особлива група слів, які вживають для вираження запитання про особу (*хто?*), предмет (*що?*), якість предмета (*який?*) чи його належність людині або тварині (*чий?*), а також кількість предметів (*скільки?*) та порядок їх при лічбі (*котрий?*).

У практичному курсі української мови іноземці стикаються з цими займенниками вже на першому занятті, слухаючи питання *Хто це?* або *Що це?* Відповіддю на нього є іменники – назви осіб або предметів. У такому поєднанні питання і відповіді осмислюється зв'язок між іменником та займенником на рівні змістового наповнення, оскільки їхні морфологічні показники дуже різні. Займенники *хто*, *що* не мають формальних ознак ні роду, ні числа, тому їх можна використовувати стосовно іменників (займенників), що є назвами осіб чоловічої і жіночої статі: *Хто він?* – *Це брат. Він студент; Хто вона?* – *Це сестра. Вона студентка; Хто це?* – *Це брат, а це сестра. Вони студенти;* або предметів, що мають форму чоловічого, жіночого, середнього роду і вживаються в однині чи в множині: *Що це?* – *Це хліб; Це ручка; Це масло; Це фарби.*

Відмінкові форми питальних займенників *хто?* *що?* найкраще вивчати напам'ять і звернути увагу на суплетивізм.

В аудиторії студентів-філологів можна пояснити причину чергування звуків *х*

з *к*, *ш* з *ч* у непрямих відмінках, яке зумовлено історично сусідством звука *т*, котрого іноземний слухач у слові *що* навіть не бачить. Нефілологам пояснювати ці зміни не обов'язково, але звернути увагу на такі чергування доцільно, як і на особливості наголошування форм непрямих відмінків. Проводити аналогії з певними формами прикметників, наприклад, *к-ого, ч-ого – зелен-ого, к-ому, ч-ому – зелен-ому, к-им, ч-им – зелен-им, на к-ому, ч-ому (к -ім, ч-ім) – зелен-ому, зелен-ім* можна, але це означає, що треба бути готовим відповісти на питання "Чому форми займенника, який замінює іменник, повторюють форми прикметника?".

З іншого боку, як повну аналогію до прикметників твердої групи варто подавати словозміну займенників *який? (яка? яке? які?), чий? (чия? чие? чий?), котрий? (котра? котре? котрі?)*. Навички вживати ці займенники відповідно до значення найкраще формувати під час вивчення теми „Прикметник”: *Новий костюм (який костюм?); Миколин костюм (чий костюм?); Перший костюм (котрий костюм?)*.

Своєрідністю значення і морфологічної форми відзначається займенник *скільки*, що зобов'язує виокремити його із зазначеного розряду слів. Його вживають у реченнях, які містять питання про кількість предметів: *Скільки тобі років? – Мені двадцять років; Скільки годин на день ти працюєш? – Я працюю вісім годин*.

Здатність питальних займенників вказувати на невизначену особу, предмет, якість або кількість споріднює їх з неозначеними займенниками: *Арсен зупинився, ніби хто (хтось) його сіпнув за рукав; І щиро промовленим словом моїм збуджу огонь я у серці чийм (Леся Українка); Хоч би яка скульптура з того саду прийшла сюди постояти в журбі (Л. Костенко)*. Наявність формальної ознаки у структурі основи неозначених займенників (частинок *де, аби, -сь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-*) – це суттєва допомога іноземному студенту у розрізненні значення співзвучних слів, пор.: *хто і хтось, дехто, абихто, будь-хто, хто-небудь, казна-хто, хтозна-хто* і т.д.

Займенник *скільки* може змінити свою семантику у формі Р.в. *скількиох* і вживатися як іменник для називання великої кількості людей, імен яких ми не називаємо або не знаємо: *Скількиох уже немає серед нас*. На це варто звертати увагу вже на початковому етапі, щоб навчити відрізняти їх від речень, в яких назва конкретної особи, предмета пропущена, але їх можна легко домислити з контексту, ситуації мовлення: *До скількиох (студентів, викладачів) ти звертався за допомогою? – До одного (двох, жодного)*. Формальної ознаки неозначених займенників він, по суті, не має.

Випадки вживання питальних займенників у значенні неозначених змушують іноземного слухача бути уважним до форми і змісту займенників і допускати менше помилок у вживанні.

Важливо також звернути увагу на здатність займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки* вживатися у питально-окличних, риторичних реченнях: *Хто це прийшов?! Що за краса! Який чудовий ранок! Скільки часу минуло?!* Функціонально вони близькі до часток, які вносять додаткові відтінки у зміст цілого висловлювання.

Займенники *хто, що* можуть виражати розділове, видільне або вказівне значення, зокрема у сполученнях на зразок *хто-хто, а...; що-що, а...тощо*.

Для вираження емоційної оцінки (обурення, безнадійності) займенник *який* вживають у формі середнього роду *яке*, що наближається за функціональним призначенням до частки і стає незмінним: *Яке це має тепер значення?!*

7. Відносні займенники – це група займенників, які використовують для поєднання частин складнопідрядного речення, тому вони не мисляться без зв'язку з іменем – назвою особи чи предмета, замість якого їх вживають або ознаку чи кількість яких вони називають.

Ця функціонально-синтаксична своєрідність відрізняє їх від співзвучних із ними питальних займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки* і накладає додаткові, не властиві питальним займенникам ознаки, а саме:

1) нейтралізується семантична основа протиставлення *хто – котрий, який; що – котрий, який; що (хто) – хто (що), котрий, який*, тобто можливою стає їхня синонімічна заміна, пор.: *Всі, хто прийде (прийшли). – Всі, котрі / які прийдуть (прийшли); Все, що я люблю. – Все, котре / яке я люблю; Всі, що прийшли. – Всі, хто прийшов (прийшли); Всі, котрі / які прийшли;*

2) семантично зближуються займенники *який і котрий*: *Настала тиша, яка / котра мене вразила;*

3) займенник *хто* набуває здатності поєднуватися із дієсловами у формі множини: *Всі, хто приїхав / приїхали.*

Стосовно займенника *що* така варіантність вживання, заміна синонімічних форм неможлива, якщо він функціонує як підрядний сполучник: *А головне, що десь вдалечині є хтось такий, як невтоленна справа (Л. Костенко).*

У стійких висловах практично можна не проводити межі між питальними і відносними займенниками та об'єднувати їх спільною назвою питально-відносні займенники: *хоч хто* – кожний, всякий, будь-хто; *хто куди* – у різні боки, урізноміч; *не мати до кого голову прихилити* – бути самотнім, залишатися без рідних і близьких; *кому яке діло* – кого-небудь це зовсім не стосується; *кому як* – по-різному, неоднаково; *то й що* – нема нічого страшного; *хай там що* – всупереч усьому; *та що там* – безсумнівно, справді, дійсно; не варто звертати увагу; *за що й про що* – невідомо чому, з яких причин; *чим дихає* – які настрої, погляди, інтереси; *яким вітром; яким дивом* – доброзичливе здивування, радість з нагоди несподіваного приходу, прибуття кого-небудь; *як? яким чином?*; *до якого берега пристати* – знаходити, визначати свій життєвий шлях, покликання; *з якого дива* – чому, з якої причини; *чия візьме; чий батько старший* – хто перемаже, хто сильніший; *скільки бачить око* – на всьому видимому просторі, скрізь, до самого обрїю; *скільки духу* – з максимальним напруженням, що сили; *скільки душа забажає* – дуже багато, у великій кількості, досхочу, без будь-яких обмежень та ін.

8. Заперечні займенники – це займенники, які узагальнено вказують на відсутність осіб, предметів, їхніх атрибутивних ознак чи якої-небудь кількості: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніякий, ніскільки.*

Заперечні займенники вживають у реченнях, присудки яких поєднані із заперечною часткою *не*: *Ніхто не прийшов; Нічого не залишив; Ніяких речей не привіз; Нічиї думки не поділяю; Ніскільки часу не витратив.*

Ця особливість має стати визначальною в процесі навчання іноземного слухача, оскільки їхня формальна структура не викликає труднощів. Без надмірних зусиль іноземець приєднає частку *ні* до питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки*. Зауваження мають стосуватися займенника *ніякий*, у процесі творення якого змінюється місце наголосу *яки'й* → *нія'кий*.

Специфіку синтаксичного поєднання заперечних займенників із присудком,

при якому завжди має бути заперечна частка *не*, найкраще вивчати у порівнянні з відповідними питальними займенниками: *Хто прийшов? – Ніхто не прийшов; Що принесли? – Нічого не принесли; Хто що приніс? – Ніхто нічого не приніс.*

Відсутність заперечної частки *не* біля присудка викликає зміну заперечення на ствердження дії, ознаки, виконати яку або бути носієм якої немає кому, тобто виконавець дії, носій ознаки відсутній, а також відсутній об'єкт, на який ця дія спрямована. При цьому слід наголосити на специфічних формах непрямих відмінків займенників *ніхто*, *ніщо*, і переміщення наголосу на префікс: *Хто мені допоможе? – Ні'кому тобі допомогти; Що їсти? – Ні'чого їсти.*

Для полегшення роботи над семантикою, синтаксичною роллю таких морфологічних форм займенників доцільно паралельно подавати речення зі словом *нема* (*немає*), пор.: *Ні'кому тобі допомогти = Немає кому тобі допомогти = Немає нікого, хто допоможе (міг би допомогти) тобі; Ні'чого їсти = Нема нічого, що можна їсти = Нема що їсти.*

У такий спосіб можна коментувати особливість структури простого речення, в якому немає суб'єкта, вираженого формою Н.в., однак логічно можна його домислити, тобто організувати речення на зразок двоскладного з висвітленням причини заперечення – вказівкою на відсутність особи: *Ні'кому тобі допомогти = Ніхто тобі не допоможе, бо нікого немає.* Звичайно, синтаксис односкладних речень, зокрема компонентом яких є форми непрямих відмінків займенників *ніхто*, *ніщо*, вимагає від викладача спеціальних знань методики роботи над механізмами побудови синтаксичних одиниць, законів їхнього функціонування¹ задля реалізації основної мети навчання іноземного слухача – формування навичок володіння мовою як засобом спілкування.

Займенники *ніякий*, *нічий*, *нікотрий* із розряду заперечних вживають для вираження повного заперечення безпосередньої ознаки предмета чи ознаки, яку отримує предмет за належністю його людині, тварині або порядком при лічбі: *Ніяка робота його не цікавить; Нічиєї думки я не знаю; Нікотрого разу я не збрехав.* Увізрознити це значення займенників можна через заміну їх узгодженими або неузгодженими означеннями, вираженими прикметниками (дієприкметниками), іменниками або порядковими числівниками, пор.: *Його цікавить робота за фахом, неважка; Я знаю Андрієву, Маріїну, Оленину думку; Я збрехав першого разу.*

Інші значення цих займенників треба вивчати окремо, оскільки вони є індивідуалізованим змістом кожного із них.

Займенник *ніякий* може виражати значення „поганий, нічого не вартий”, що наближає його до прикметника: *Актор з нього ніякий. = Актор з нього поганий* або *Він поганий актор.*

Займенник *нічий* може виражати значення „який нікому не належить”, що споріднює його з прикметником, а також „чий би то не був, будь-який”, що наближає його до неозначеного займенника: *Ця земля нічия. = Це земля нікому не належить; Я не боюсь нічиїх погроз. = Я не боюсь чийх би то не було (будь-яких) погроз.* Здатність цих займенників замінити багаточленні синтаксичні конструкції одним словом роблять їх неодмінним елементом усного діалогічного мовлення:

– Чия це книга ?

– **Нічия** (= Я не знаю, чия це книга; Ця книга нікому не належить).

Займенник *нікотрий* дублює значення займенника *жоден* (*жодний*), вживаючись, однак, не в усіх його значеннях, а лише для вираження повного заперечення „ні один”: **Нікого** разу я не збрехав. = *Жодного* разу я не збрехав. = *Ні одного* разу я не збрехав. З іншим значенням „будь-який з ряду подібних; який-небудь” практично не функціонує.

Подібно до прикметників та порядкових числівників займенники *ніякий*, *нічий*, *нікотрий* можуть вживатися в значенні іменників, тобто називати осіб чи предмети: **Нікого** я не звинувачую! = **Жодного** я не звинувачую!

Займенник *ніскільки* вживають для вираження повного заперечення будь-якої кількості предметів: *Скільки* тобі дати *гривень*? – **Ніскільки** гривень не дати.

Відносна незмінність граматичної форми і лексичне значення ‘нітрохи, зовсім’ споріднює цей займенник із прислівниками, які, як відомо, подають обставинну характеристику дії: *Я тебе ніскільки не боюсь!*

Здатність заперечних займенників вживатися у функції прислівників або бути твірною базою для їхнього творення має стати предметом особливої уваги в іншомовній аудиторії, оскільки співзвучні слова можна легко сплутати і відповідно помилитися в написанні, пор.: *В нічию* роботу я не підглядаю. – *Футбольні команди зіграли внічию*; **Ні за що** не переживас. – **Ніза’що** я не залишу його в цьому місті самого.

Важливо вказати іноземцям на роздільність написання заперечної частки *ні* із займенниками у непрямих відмінках, якщо для уточнення їхнього змісту і синтаксичних відношень вживають прийменники, пор.: *ніхто*, але *ні в кого*, *ні з ким*, *ні на кому*; *ніщо*, але *ні з чого*, *ні з чим*, *ні на чому*. У цьому зв’язку одночасно треба звернути увагу на неможливість використовувати прийменник між часткою *ні* і займенниками *хто*, *що*, які функціонують як іменники в значенні ‘предмет, який не має ніякої цінності’, або ‘недостойна поваги людина’, пор.: *З нічого* зробити щось, але **Ні з чого** не дивуюся; *Він має мене за нікого*, але *Він ні за кого* не заступиться.

При всій різноманітності значень і специфіці граматичних форм спільною ознакою заперечних займенників є наявність у реченні біля присудка частки *не*, а відсутність її свідчить про зміну значення займенника і типу синтаксичної структури простого речення.

Таке вживання частки *не* треба відрізнити від подвійного заперечення, тобто використання *не* в складеному присудку двічі – біля допоміжного та основного слова: **Нікого** *не* *можу* *не* *покарати*. У цьому разі заперечне речення стає стверджувальним: *Когось* треба покарати. = *Когось* мусить бути покарано. = *Хтось* мусить бути покараний.

Краще засвоїти складний для розуміння граматичний матеріал допоможуть вправи, завдання яких зорієнтоване на порівняння співвідносних синтаксичних структур, наприклад:

Вправа 1. Перебудуйте подані речення за схемою, використовуючи слово *не*.

Схема: Стверджувальне речення → Заперечне речення → Стверджувальне речення.

Зразок: *Когось* я *можу* *покарати*. – **Нікого** я *не* *можу* *покарати*. – **Нікого** я *не* *можу* *не* *покарати*.

1. Щось я міг забути. 2. Будь-якого студента я можу запитати. 3. Ця ручка може бути чиясь.

Стійкі сполучення, компонентом яких є заперечні займенники, іноземні слу-

хачі вивчають напам'ять: *не мати нічого за душею* – бути бідним, без грошей, без засобів до існування; *нічого подібного* – незгода з ким-, чим-небудь або заперечення чогось; *мати за ніщо* – негативна характеристика особи опис зверхнього ставлення до неї; *ніяким калачем не заманиш* – не можливо вмовити, спонукати кого-небудь до чогось ніякими принадами, обіцянками; *ніяких проблем* – усе добре, прекрасно, спокійно; *не мати ніякого діла* – ні про що не турбуватися, не переживати; *й гадки ніякої не мати* – не цікавитися ким-, чим-небудь тощо.

9. Неозначені займенники – це займенники, які виражають невідоме, точно не визначене, загальне уявлення про предмет, особу, їхні якості, властивість, кількість або місце в ряді інших.

Специфічних прикмет неозначеності їм надають словотворчі форманти *де-, аби-, -сь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-,* рідко *-будь,* які приєднуються до питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий, скільки,* наприклад: *дехто, дещо, деякий, дечий, декотрий* і т.д.

Іноземного слухача треба застерегти від механічного поєднання питально-відносних займенників із вказаними словотворчими префіксами чи постфіксами. В українській літературній мові займенник *скільки* здатен поєднується не з усіма зазначеними формантами, а лише з *казна-, хтозна-, -будь, -небудь, -сь:* *казна-скільки, хтозна-скільки, скільки-небудь, скільки-будь, скількись.*

Одночасно варто зазначити, що значення неозначеності можуть виражати питально-відносні займенники у складі фразеологічних сполук у поєднанні зі словами *завгодно, невідомо, мало, багато, хоч би, такий* тощо, наприклад: *хто завгодно, невідомо хто, мало хто, багато хто, хоч би хто, який-такий* і т. д.

Міра неозначеності кожного із займенників цього розряду не однакова, вона залежить від семантики словотворчого форманта:

1) займенники із постфіксом *-небудь* виражають значення роздільності між сукупністю однорідних елементів, вказуючи на можливість зв'язку ознаки, дії, стану лише з одним із елементів. Це значення найкраще виявляється у випадках, коли мовець не знає конкретної особи, предмета, ознаки, кількості або коли вони йому байдужі: *Купи що-небудь з їсти!*

2) займенники із постфіксом *-сь* вказують на окремий фіксований, але неконкретизований мовцем елемент із ряду однорідних: *Хтось мені покаже дорогу! Щось упало.* Займенник *щось* інколи може виступати узагальнювальним словом до однорідних членів речення, які звичайно поєднують розділовими сполучниками: *Я завжди в цьому магазині щось купую: хліб, сметану або молоко;*

3) займенники із префіксом *де-* вказують на кілька можливих фіксованих елементів із ряду однорідних, але в обмеженій кількості: *Дехто цього не розуміє* тощо. Якщо потрібно вказати на дещо більшу кількість, то використовують прислівник *багато,* напр.: *Він багато дечого не розуміє* тощо.

Конкретизувати такі значення доцільно на основному етапі навчання, а на початковому найважливіше виробити у свідомості слухача розуміння специфіки значення неозначених займенників, тобто їхню здатність наповнюватися конкретним змістом у контексті або залишатися неконкретизованими. З огляду на це їх активно використовують у загадках, прислів'ях, приказках: *Прийшов хтось, узяв щось, пішов кудись, а я за ним, та не знаю, за ким; Я ніколи нікому нічого, я нікому ніколи ніщо, а як деколи декому дещо, то хіба це не можна чи що?*

Неозначені займенники можна порівнювати із займенниками інших розрядів, котрі вживають переважно в усному розмовному мовленні для вираження неозначеності: *Може, хто скаже.* = *Може, хтось скаже.*

З іншого боку, вони можуть розширювати свою семантику і виражати значення, властиві іменникам, прислівникам, числівникам, часткам, наприклад:

1) у реченнях, де пропущені означувані займенником іменники, служать одночасно назвою самих осіб, предметів та носіями ознаки: *Деяких (декотрих) я не впізнаю;*

2) у ситуаціях, коли невідома причина дії, служать для вираження обставинної характеристики: *Щось (чомусь) не спиться;*

3) у випадках, коли треба вказати на кількість до чого-небудь: *Поспав би ти якийсь час;*

4) з метою підкреслити риси, якості людей, предметів, які викликають незадоволення, здивування: *Щось не розумію я вас, Петре* та ін.

Фразеологічні висловлювання традиційно пропонують запам'ятовувати: *якоюсь мірою* – частково, трохи; *все-таки*; *за якусь мить* – протягом короткого відрізка часу; *дуже швидко*; *з якогось дива* – з невідомих, незрозумілих причин; *будь-якою ціною* – яким завгодно способом, за всіляких умов та ін.

Висновки. Специфіка лексичного значення, морфологічних ознак та синтаксичних функцій займенників української мови створюють значні труднощі у вивченні їх в іншомовній аудиторії. Проникнення в семантичну структуру займенників різних лексико-граматичних розрядів, виявлення особливостей граматичних ознак та сполучуваності дає змогу виявити найважливіші для вивчення в іншомовній аудиторії властивості займенників української мови, укласти систему вправ для вироблення умінь та навичок правильного їх використання в мовленні.

Перспективою дослідження є осмислення в лінгводидактичному аспекті словозміни займенників. Узагальнюючи морфологічні ознаки займенників різних лексико-семантичних розрядів, можна виокремити типи слів, об'єднаних однаковим зразком словозміни, а саме: 1) ад'єктивний, тобто змінюються як прикметники; 2) нумеративний, тобто змінюються як числівники; 3) іменниковий, тобто суплетивний, який пов'язаний зі зміною основи.

Список використаної літератури

1. Антонів О. Граматичний матеріал у дистанційному курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2010. Вип. 5. С. 128–136.

2. Зінкевич-Томанек Б. Польсько-українська контрастивна граматики як засіб оптимізації навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2006. Вип. 1. С. 66–70.

3. Мацюк З. Методичне осмислення граматичного матеріалу української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2011. Вип. 6. С. 135–140.

4. Соколова С. Формування граматичної компетенції з української мови як іноземної: теоретичні основи та аперцепція студентами. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2013. Вип. 8. С. 159–167.

5. Соколова С.В. Методика формування граматичної компетенції з української мови як іноземної: навчально-методичний посібник. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 122 с.

6. Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань : посібник / Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко. – Київ : Фірма “ІНКОС”, 2020. 186 с.

7. Фари́на Н. Сполучні засоби у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики на заняттях з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2014. Вип. 9. С. 162–170.

8. Юзв'як І. Вивчення дієслів руху на заняттях з української мови як іноземної: практичні аспекти. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : зб. наук. праць. Львів, 2013. Вип. 8. С. 178–185.

References

1. Antoniv O. Hramatychnyi material u dystantsiinomu kursy ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2010. Vyp. 5. S. 128–136.

2. Zinkevych-Tomanek B. Polsko-ukrainska kontrastyvna hramatyka yak zasib optymalizatsii navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2006. Vyp. 1. S. 66–70.

3. Masiuk Z. Metodychne osmyslennia hramatychnoho materialu ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2011. Vyp. 6. S. 135–140.

4. Sokolova S. Formuvannia hramatychnoi kompetentsii z ukrainskoi movy yak inozemnoi: teoretychni osnovy ta appertseptsiia studentamy. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2013. Vyp. 8. S. 159–167.

5. Sokolova S.V. Metodyka formuvannia hramatychnoi kompetentsii z ukrainskoi movy yak inozemnoi: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2011. 122 s.

6. Standartyzovani vymohy: rivni volodinnia ukrainskoiu movoiu yak inozemnoi A1–S2. Zrazky sertyfikatsiinykh zavdan : posibnyk / D. Mazuryk, O. Antoniv, O. Synchak, H. Boiko. Kyiv : Firma “ІНКОС”, 2020. 186 s.

7. Faryna N. Spoluchni zasoby u skladnopidriadnykh rechenniakh atrybutyvnoi semantyky na zaniattiakh z ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2014. Vyp. 9. S. 162–170.

8. Iuzviak I. Vyvchennia diiesliv rukhu na zaniattiakh z ukrainskoi movy yak inozemnoi: praktychni aspekty. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. Lviv, 2013. Vyp. 8. S. 178–185.

LINGUO-DIDACTIC FEATURES OF STUDYING PRONOUNS IN THE COURSE OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Zoriana Masiuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Applied Linguistic
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine
phone: (0322) 296 43 55
e. nouma: sora.km@gmail.com*

In the course of practical grammar of Ukrainian as a foreign language, a pronoun takes a special place in view of its specific meaning, morphological features, syntactic functions and stylistic properties. The substitutive and indicative function makes the pronoun multifaceted, heterogeneous and extremely difficult to master for foreigners.

There is a lack of research related to the description of lexical-semantic features, stylistic properties and grammatical features of pronouns in Ukrainian linguistic didactics. For the purpose of teaching grammar of Ukrainian as a foreign language, a multifaceted analysis of pronouns is essential, which has to take into account their features at different levels simultaneously, namely morphological, syntactic, lexical, and stylistic ones. The study of Ukrainian pronouns also requires the research of their conjugation, the possibility of transition to other parts of the language and functioning in fixed language collocations.

Pronouns in the course of Ukrainian as a foreign language are distinguished by a functional feature - the ability to be used instead of a noun, adjective or numeral. Pronouns combined within a separate independent meaningful part are substitute words with a special anaphoric function, which makes them a universal means of text creation.

For a foreign listener, it is extremely important to learn the peculiarities of the semantics and functions of pronouns of different categories, in particular personal, reflexive, possessive, indicative, interrogative, relative, negative, and indefinite ones.

Penetration into the semantic structure of pronouns of various lexical and grammatical categories, identifying the peculiarities of grammatical features and conjugation makes it possible to identify the most important properties of pronouns of the Ukrainian language for studying in a classroom, to draw up a system of exercises for the development of abilities and skills of their correct use in speech.

Key words: pronoun, linguistic didactic features of study, Ukrainian as a foreign language, classes of pronouns, exercise, stable expressions.

*Стаття надійшла до редакції 03.08.2022
доопрацьована 07.08.2022
прийнята до друку 10.08.2022*